

6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти № 266 від 29 квітня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pon.org.ua/novyny/4042-zatverdzheno-novij-perelik-specialnostej-za.html>.

7. Бризгалов І. В. Юридична деонтологія: Короткий курс лекцій. – К.: МАУП, 2003. – 3-тє вид., стереотип. – 48 с.

УДК 343.163

НОВИЙ СУДОУСТРІЙ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Руденко М. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна,
Заслужений юрист України

Шайгуро О. П.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: у статті досліджено систему судоустрою України в контексті конституційних змін 2016 року (щодо правосуддя). Проаналізовано найбільш значимі перетворення в системі судоустрою в Україні, виявлено прогалини у її правовому регулюванні та внесено пропозиції щодо удосконалення цього важливого правового інституту.

Ключові слова: судова система України, судоустрій України, система судоустрою України, структура судоустрою.

Аннотация: в статье исследована система судостройства Украины в контексте конституционных изменений 2016 года (относительно правосудия). Проанализированы наиболее значимые преобразования в системе судостройства Украины, выявлены недостатки в ее правовом регулировании и внесены предложения относительно усовершенствования этого важного правового института.

Ключевые слова: судебная система Украины, судостройство Украины, система судостройства Украины, структура судостройства.

Annotation: the system of judicial system of Ukraine in the context of the constitutional changes of 2016 (concerning justice) was investigated. The most significant changes in the system of the judiciary of Ukraine are underlined. The miscalculations in its legal regulation have been made and proposals have been made to improve this important legal institution.

Key words: the judicial system of Ukraine, the judicial system of Ukraine, the judicial system of Ukraine, the structure of the judiciary.

Як відомо до конституційних змін 2016 року (щодо правосуддя) у законодавстві, теорії і на практиці широко використовувався термін «судова система України». Адже, у ст. 124 Основного Закону зазначалося, що «судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції». З цього можна зробити висновок, що в судовій системі України на той час діяли дві підсистеми: загальної та конституційної юрисдикції. Це положення було сформовано й у ст. 3 Закону України від 07.07.2010 р. «Про судоустрій і статус суддів» (у ред. Закону від 12.02.2015 р. № 192-VIII). Таким чином, у найзагальніших рисах судова система України поділялася на частини на підставі наділення окремих частин певною юрисдикцією.

За конституційними змінами від 02.06.2016 р. (щодо правосуддя) на конституційному рівні запроваджено нові терміни «судоустрій в Україні» та «система судоустрою України». Зокрема, у ст. 125 Конституції України вказується, що судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом. Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України. Відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди. З метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди.

За цією логікою у новому Законі України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» також вже використано термін «система судоустрою України» (ст. 3) замість терміну «судова система України», вживаного у ст. 3 попереднього закону. Отже, відтепер лише суди України утворюють єдину систему, так як Конституційний

Суд України один і не має своєї системи. Він є суб'єктом окремого конституційно-правового регулювання (розд. XII Основного Закону) і його організація, будучи предметом вивчення науки конституційного права, не регламентована в чинному Законі України «Про судоустрій і статус суддів».

При такому підході судоустроєм цілком слушно можна вважати сукупність судів України, побудовану за принципами територіальності, спеціалізації, інстанційності та закріплену відповідними нормами законодавства, передусім Конституцією України (єдина система судів).

У відповідності до частини 3 статті 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» систему судоустрою складають:

- 1) місцеві суди;
- 2) апеляційні суди;
- 3) Верховний Суд.

Для розгляду окремих категорій справ відповідно до закону в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди. Отже, законодавець України повернувся до класичної трирівневої системи судоустрою, характерної для більшості європейських країн [1].

Згідно з ч. 1 ст. 22 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» місцевий суд є судом першої інстанції і розглядає справи, віднесені процесуальним законом до його підсудності. Зазначена норма застосовується стосовно всіх місцевих судів, незалежно від їх виду. Місцеві суди становлять першу ланку (рівень) у системі судоустрою. Їх також прийнято йменувати основною ланкою системи судоустрою, оскільки вони становлять переважну більшість усіх судів, і, як суди першої інстанції, розглядають майже всі (за незначним винятком) судові справи.

Так, місцеві загальні суди розглядають кримінальні, цивільні й адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення. Місцеві господарські суди розглядають всі справи, що виникають у господарських правовідносинах, а також інші справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності. Окружним адміністративним судам підсудні адміністративні справи, у яких однією зі сторін є орган державної влади, інший державний орган, їх посадова чи службова особа (крім справ з приводу їхніх рішень, дій чи бездіяльності у справах про адміністративні проступки). Отже, чинна система судоустрою України налічує три види місцевих судів: загальні, господарські та адміністративні.

Зокрема, місцевими загальними судами є окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах). Слід зазначити, що Указами Президента України №№ 449/2017, 450/2017, 451/2017 від 29.12.2017 р., було затверджено нову мережу місцевих загальних судів. В одних указах йдеться про ліквідацію окремих судів та створення нових, в інших – про їх реорганізацію шляхом злиття. Цей процес, ймовірно, розтягнеться на довгий час, а пілотними проектами стане оптимізація місцевих загальних судів у Черкаській та Чернівецькій областях. Мається на увазі виконання Указів Глави держави від 12.12.2017 р. №№ 412/2017, 413/2017, якими передбачено створення Окружного суду міста Чернівців (замість трьох районних у місті судів, що ліквідуються) та Черкаського окружного суду, юрисдикція якого розповсюджуватиметься на місто Черкаси, Черкаський та Чигиринський райони Черкаської області.

Оптимізація на місцевому рівні буде найбільш помітною – кількість судів скоротиться майже в 2,5 рази. Проте це не має вплинути на доступність правосуддя, адже місце розташування нових окружних судів співпадатиме із фактичним розташуванням реорганізованих місцевих судів (наприклад, буде створено Звенигородський окружний суд – у місті Ватутіному, Звенигородському, Катеринопільському та Лисянському районах Черкаської області із місцезнаходженням у містах Звенигородці та Ватутіному, селищах міського типу Катеринополі та Лисянці Черкаської області. І відбудеться це шляхом реорганізації (злиття) Ватутінського міського суду, Звенигородського районного суду, Катеринопільського районного суду та Лисянського районного суду Черкаської області). У ряді судів де-факто змінюється лише назва (ліквідується Коломийський міськрайонний суд Івано-Франківської області, а натомість створюється Коломийський окружний суд – у місті Коломиї та Коломийському районі Івано-Франківської області з місцезнаходженням у місті Коломиї Івано-Франківської області).

Щодо назви судів, які реорганізуються, то вона здебільшого походить з назви найбільшого населеного пункту округу (і відповідно найбільшого суду з тих, які зливаються). Для міст із районним поділом, в яких передбачено створення більше одного окружного суду, використовуються числові назви. Так, у Києві буде створено шість окружних судів (замість десяти районних в місті):

- перший окружний суд міста Києва – у Деснянському та Дніпровському районах;
- другий окружний суд міста Києва – у Дарницькому районі;
- третій окружний суд міста Києва – у Голосіївському та Печерському районах;
- четвертий окружний суд міста Києва – у Святошинському та Солом'янському районах;
- п'ятий окружний суд міста Києва – у Шевченківському районі;
- шостий окружний суд міста Києва – в Оболонському та Подільському районах.

У Харкові та Дніпрі буде п'ять окружних судів, Одесі, Кривому Розі та Запоріжжі – по чотири, в Донецьку та Львові – по три, Маріуполі та Миколаєві – по два. Що цікаво, юрисдикція Дніпровських та Криворізьких судів розповсюджуватиметься також на територію навколишніх районів області. Усього передбачається створити 282 місцевих загальних окружних судів.

Місцевими господарськими судами є окружні господарські суди. Їх мережу перезатверджено Указом Президента України від 29.12.2017 р. № 453/2017. Кількість цих судів складатиме 27, тобто вони, як і раніше, запроваджені у всіх областях, АР Крим, м.м. Києві та Севастополі.

Місцевими адміністративними судами є окружні адміністративні суди, а також інші суди, визначені процесуальним законом. Ця мережа була затверджена ще Указом Президента України від 16.11.2004 р. № 1417/2004

зі змінами. Кількість цих судів також становить 27, тобто вони передбачені у всіх областях, АР Крим, м.м. Києві та Севастополі.

Парадоксально, що один з видів місцевих судів на законодавчому рівні окреслено як «місцевий загальний суд». Оцінюючи в цілому позитивну відмову законодавця від терміну «суди загальної юрисдикції», на нашу думку, слід відмовитися і від назви «загальний місцевий суд», адже, він розглядає не загальні судові справи, а конкретні – цивільні і кримінальні справи, а також справи про адміністративне правопорушення, тобто має предмет свого ведення. Тому краще, мабуть, цей суд слід так і назвати. Таким шляхом вже пішов законодавець щодо назви відповідного апеляційного суду.

Апеляційні суди становлять другий рівень (ланку) в єдиній системі судів. Вони забезпечують реалізацію конституційного принципу щодо забезпечення апеляційного оскарження рішень суду. На сьогодні діють три види апеляційних судів: 1) апеляційні суди з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення, 2) апеляційні господарські суди, 3) апеляційні адміністративні суди, які утворюються в апеляційних округах. Слід зазначити, що судові округи (територія, на яку поширюється юрисдикція суду) у апеляційних судів з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення та апеляційних господарських і адміністративних судів не збігаються.

Передусім, на рівні апеляційних судів з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення судові зміни 2017 року зачепили лише два суди – Указом Президента України № 452/2017 ліквідовано 27 апеляційних судів та утворено 26. Передбачено, що юрисдикція Київського апеляційного суду розповсюджується на апеляційний округ, що включає Київську область і місто Київ.

Також на один зменшилась кількість апеляційних адміністративних та господарських судів і відповідно змінилися межі апеляційних округів. До того ж змінилися підходи до визначення назви відповідних судів: якщо раніше вони називалися за місцем розташування суду (Вінницький апеляційний адміністративний суд, Харківський апеляційний господарський суд тощо), то тепер назва заснована на порядкових числівниках для адміністративної юрисдикції та географічних вказівках – для господарської.

Так, відповідно до Указу Президента України № 454/2017 має бути утворено сім апеляційних господарських судів:

- Східний апеляційний господарський суд в апеляційному окрузі, що включає Донецьку, Луганську, Полтавську та Харківську області, з місцезнаходженням у місті Харкові;
 - Центральний апеляційний господарський суд в апеляційному окрузі, що включає Дніпропетровську, Запорізьку та Кіровоградську області, з місцезнаходженням у місті Дніпрі;
 - Південний апеляційний господарський суд в апеляційному окрузі, що включає Автономну Республіку Крим і місто Севастополь, з місцезнаходженням у місті Севастополі;
 - Південно-західний апеляційний господарський суд в апеляційному окрузі, що включає Миколаївську, Одеську та Херсонську області, з місцезнаходженням у місті Одесі;
 - Північний апеляційний господарський суд в апеляційному окрузі, що включає Київську, Сумську, Черкаську, Чернігівську області та місто Київ, з місцезнаходженням у місті Києві;
 - Північно-західний апеляційний господарський суд в апеляційному окрузі, що включає Вінницьку, Волинську, Житомирську, Рівненську та Хмельницьку області, з місцезнаходженням у місті Рівному;
 - Західний апеляційний господарський суд в апеляційному окрузі, що включає Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську та Чернівецьку області, з місцезнаходженням у місті Львові.
- Мережу апеляційних адміністративних судів складуть вісім судів, із місцезнаходженням у містах Донецьку та Краматорську, Харкові, Дніпрі, Севастополі, Одесі, Києві, Вінниці, Львові:
- Перший апеляційний адміністративний суд в апеляційному окрузі, що включає Донецьку та Луганську області;
 - Другий апеляційний адміністративний суд в апеляційному окрузі, що включає Полтавську, Сумську та Харківську області;
 - Третій апеляційний адміністративний суд в апеляційному окрузі, що включає Дніпропетровську, Запорізьку та Кіровоградську області;
 - Четвертий апеляційний адміністративний суд в апеляційному окрузі, що включає Автономну Республіку Крим і місто Севастополь;
 - П'ятий апеляційний адміністративний суд в апеляційному окрузі, що включає Миколаївську, Одеську та Херсонську області;
 - Шостий апеляційний адміністративний суд в апеляційному окрузі, що включає Київську, Черкаську, Чернігівську області та місто Київ;
 - Сьомий апеляційний адміністративний суд в апеляційному окрузі, що включає Вінницьку, Житомирську, Хмельницьку та Чернівецьку області;
 - Восьмий апеляційний адміністративний суд в апеляційному окрузі, що включає Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Рівненську та Тернопільську області.

Доцільно зазначити, що чинне законодавство установлює граничні строки створення нових апеляційних судів – апеляційні суди у відповідних апеляційних округах мають бути утворені та розпочати здійснювати правосуддя не пізніше трьох років з дня набрання чинності Законом України «Про судові округи і статус судів» (абзац 3 пункту 3 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону), тобто до 30 вересня 2019 року. Щодо місцевих судів жодних обмежень законодавством не встановлено.

Зазначимо також, що відповідно до закону виконання рішень про утворення чи припинення (ліквідацію) судів забезпечує Державна судова адміністрація України. Обов'язковою умовою у разі ліквідації суду, що здійснює правосуддя на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці (відповідних адміністративно-

територіальних одиниць), та утворення нового суду, який забезпечує здійснення правосуддя на цій території, є публікація в газеті «Голос України» повідомлення голови новоутвореного суду про початок роботи новоутвореного суду (саме з цього моменту суд, що ліквідується припиняє здійснення правосуддя). Кількість суддів у новоутворених та реорганізованих судах визначатиме Державна судова адміністрація України за погодженням з Вищою радою правосуддя з урахуванням судового навантаження та в межах видатків, визначених у Державному бюджеті України на утримання судів та оплату працю суддів. Наразі декларується, що зменшення кількості суддів не планується [2].

У системі судоустрою України передбачено створення 2-х вищих спеціалізованих судів, які забезпечать розгляд окремих категорій справ у порядку першої інстанції. Такими судами на сьогодні є Вищий суд з питань інтелектуальної власності (утворено Указом Президента України від 29.09.2017 року № 299/2017), та Вищий антикорупційний суд (буде утворено окремим законом).

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено, що у складі вищого спеціалізованого суду можуть бути утворено судові палати (ч. 4 ст. 31). Рішення про утворення судової палати, її склад, а також про обрання секретаря судової палати приймаються зборами суддів відповідного вищого спеціалізованого суду за пропозицією голови суду. Судову палату очолює секретар судової палати, який обирається з числа суддів цього суду строком на три роки. Секретар судової палати вищого спеціалізованого суду має такі ж самі повноваження, як і секретар судової палати апеляційного суду.

До повноважень вищих спеціалізованих судів (після їх становлення) буде віднесено: а) здійснення правосуддя як суду першої інстанції у справах, визначених процесуальним законом; б) аналіз судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики, інформування про результати узагальнення судової практики Верховний Суд, та інше.

Верховний Суд визначається як найвищий суд у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. До його складу входять судді у кількості не більше двохсот. У структурі Верховного Суду формуються:

- а) Велика Палата Верховного Суду;
- б) Касаційний адміністративний суд;
- в) Касаційний господарський суд;
- г) Касаційний кримінальний суд;
- д) Касаційний цивільний суд.

До повноважень Верховного Суду віднесено:

- 1) здійснення правосуддя як суду касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суду першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому процесуальним законом;
- 2) здійснення аналізу судової статистики, узагальнення судової практики;
- 3) надання висновків щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою;
- 4) надання висновків про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; внесення за зверненням Верховної Ради України письмового подання про неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;
- 5) звернення до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України;
- 6) забезпечення однакового застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом та інше.

У кожному касаційному суді утворюються судові палати з розгляду окремих категорій справ з урахуванням спеціалізації суддів. Кількість та спеціалізація судових палат визначаються рішенням зборів суддів касаційного суду з урахуванням судового навантаження.

Окремо Законом зазначається, що у Касаційному адміністративному суді обов'язково створюються палати для розгляду справ щодо:

- 1) податків, зборів та інших обов'язкових платежів;
- 2) захисту соціальних прав;
- 3) виборчого процесу та референдуму, а також захисту політичних прав громадян.

А у Касаційному господарському суді обов'язково створюються окремі палати для розгляду справ щодо:

- 1) банкрутства;
- 2) захисту прав інтелектуальної власності, а також пов'язаних з антимонопольним та конкурентним законодавством;
- 3) корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів.

Інші палати у касаційних судах створюються за рішенням зборів суддів касаційного суду.

Судові палати касаційного суду здійснюють правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом, аналізують судову статистику та вивчають судову практику та здійснюють інші повноваження.

Особливі повноваження має Велика Палата Верховного Суду, до складу якої повинно входити двадцять один суддя Верховного Суду:

- 1) у визначених законом випадках діє як суд касаційної інстанції з метою забезпечення однакового застосування норм права касаційними судами;
- 2) діє як суд апеляційної інстанції у справах, розглянутих Верховним Судом як судом першої інстанції;
- 3) аналізує судову статистику та вивчає судову практику, здійснює узагальнення судової практики;
- 4) здійснює інші повноваження, визначені законом.

У відповідності до п. 4 Перехідних положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» протягом шести місяців з дня набрання чинності законом мав бути утворений за результатами конкурсу Верховний Суд у складі 200 суддів, який замінить три спеціалізовані касаційні суди: Вищий адміністративний суд України, Вищий господарський суд України, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ.

На першому етапі на конкурсній основі було обрано та Указом Президента України від 10.11.2017 р. № 357/2017 призначено 113 суддів Верховного Суду, які започаткували роботу нового Верховного Суду з 15 грудня 2017 року (Постанова № 2 Пленуму Верховного Суду від 30.11.2017 року). Головою Верховного Суду обрано Валентину Данішевську [3]. Проте, з точки зору положень цивільного законодавства за всіма ознаками *de facto* має місце не ліквідація колишнього Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів, а реорганізація шляхом приєднання останніх до Верховного Суду [4]. На нашу думку, структура судоустрою України, як і його система, має бути закріплена на рівні Основного Закону.

Окрему увагу необхідно звернути на питання відновлення в системі судоустрою України військових судів. Оскільки ліквідація, відповідно до Закону від 07 липня 2010 року «Про судоустрій і статус суддів», військових судів як складового елемента системи правосуддя не зняла, а навпаки – загострила проблему його здійснення. Сильним поштовхом для цього стали військові дії на сході країни, які, зі свого боку, призвели до збільшення кількості військових злочинів, що дає підстави для відновлення в системі судоустрою військових судів. Існування системи таких судів повністю відповідає вимогам статті 125 Конституції та статей 3, 17 чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо побудови системи судів за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності.

До системи військових судів повинні входити місцеві військові суди гарнізонів та апеляційні військові суди регіонів. Така організація відповідає і критеріям меморандуму Постійного комітету з прав людини Ради Європи «Судочинство у військових судах» від 16 червня 2003 року, а їх обсяг підсудності, організаційної незалежності від військового командування (виконавчої влади) та інтегрованість в єдину систему судів відповідає європейським стандартам і практиці Європейського суду справ людини.

Військові суди мають здійснювати розгляд кримінальних справ про злочини, які виникають у сфері військових правовідносин, стосовно військовослужбовців та інших осіб, визначених законом. До того ж у Кримінальному кодексі злочинам у цій сфері присвячено окремий Розділ XIX Особливої частини (Військові злочини).

ЛІТЕРАТУРА

1. Городовенко В. Окремі питання організації системи судів України за принципами територіальності та спеціалізації в контексті сучасної конституційної реформи в Україні / В. Городовенко // Право України. – 2016. – №7. – С. 34-39.
2. Судовий вісник №1 (141) 26 січня 2018 року.
3. Про визначення дня початку роботи Верховного Суду: Постанова Пленуму Верховного Суду від 30 листопада 2017 року № 2 // Голос України. – 2017. – № 225.
4. Хотинська – Нор О.З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні: автор. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук:12.00.10 / О.З. Хотинська. – К., 2017. – С. 18.